

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Termálfürdő-kultúra kialakulása a Dél-Dunántúlon
(1957-1990)

Doktori értekezés tézisei

Készítette: Nyári Tamás
Témavezető: Prof. dr. Kaposi Zoltán

Pécs, 2025

Tartalomjegyzék

1.	Témaválasztás	1
2.	Szakirodalmi áttekintés	2
3.	Kutatási kérdések, források, módszerek.....	6
4.	A kutatás eredményei	8
5.	További kutatási lehetőségek.....	16
6.	A tézisfüzetben hivatkozott irodalom és források	17
7.	Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk.....	23
8.	A disszertáció témaköréből tartott konferencia előadások	24

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat A vizsgált fürdők a rendszerváltás után	13
---	----

Térképek jegyzéke

1. térkép Gyógyfürdők ma	11
--------------------------------	----

1. Témaválasztás

Dolgozatom témája a magyarországi termál- és gyógyfürdő kultúra az 1957-1990 közötti időszakban. Magyarország termálvíz forrásban gazdag országnak tekinthető. Ismert tény, hogy az ország bármely területén lefúrunk egy-kétszáz métert, és előbb-utóbb termálvizet fogunk találni. Ezeknek a vizeknek egy részét már évszázadokkal ezelőtt felfedezték, de az igazi felfedezés-sorozat csak a XX. században történt meg. Ebből a századból is kiemelkedik az 1957-1990 közötti korszak, melynek nagy részét a politikatörténeti értelemben vett Kádár-korszak fedi le.

Ez a korszak tervgazdálkodás időszaka. Ekkor volt a második hároméves terv, és az ötéves tervek sora a másodiktól a hetedikig. Ebben az időszakban a fejlesztésekre szánt pénzeket központilag osztották el, ahogyan a beruházások helyét és mikéntjét is. Ugyanakkor a hierarchikus, erősen központosított rendszerben teret kaptak helyi kezdeményezések is. Ez különösen igaz volt a termálvizek felhasználásának kérdésében, Igaz, ez nem elsősorban a rendszer enyhülési folyamatából, vagy valamiféle decentralizációból következett, sokkal inkább érdektelenségből. A felfedezett termálforrások hasznosításának a kérdése ugyanakkor a gazdasági és a politikai élet minden szintjén felmerült, és ezeknek a kezelésének vizsgálata egyszerre adhat komplex képet a rendszer döntéshozatali mechanizmusáról, továbbá a turizmus korabeli fejlődéséről és annak infrastrukturális és társadalmi hatásairól.

A kezdődő szakaszhatár egy 1957-ben készült jelentés a hazai kőolajipar helyzetéről, melyet a MSZMP Politikai Bizottságának ülésén vitattak meg, majd hoztak egy hét pontból álló határozatot a hazai kőolajkitermelés fokozására. Ennek köszönhetően növekedett meg a próbafúrások száma, és a kőolajkutatás fellendülése együtt járt az ország területén a termálkutak felfedezésével, amely egyfajta mellékterméke lett a folyamatnak. Mivel itt magas hőfokú, ásványi anyagokban gazdag vizekről beszélünk, így a hasznosítása is meglehetősen széles körű lehetőségeket rejtett. Dél-Dunántúl is érintett volt ezekben a fejlesztésekben, így dolgozatomban ezt a földrajzi területet szeretném vizsgálni.

A befejező dátum 1990, amely a rendszerváltoztatás, s egyben az utolsó (hetedik) ötéves terv befejezésének az időpontja, ami után egy sok szempontból más, sok esetben kedvezőbb időszak következett a fürdők életében. Erre a korszakra csak egy befejező jellegű kitekintést teszek, ahogyan felvezetésként természetesen beszéltem az 1957 előtti állapotokról is. Címnek sem a Kádár-korszakot adom meg, mert bár annak 1956-88-as határai nagyon közel vannak az általam vizsgált időintervallumhoz, és nagyrészt a Kádár-kor terméke az akkor kiépült fürdőhálózat, mégsem pontosan fedi le a két dátum a korszak két határdátumát.

2. Szakirodalmi áttekintés

A téma szakirodalmi feldolgozottsága

A termálfürdők történetének nagyon gazdag irodalma van mind Magyarországon, mind külföldön. Az európai fürdőkultúra több ezer éves múltra tekint vissza, így az ezzel foglalkozó szakirodalom rendkívül terjedelmes. Mivel dolgozatom témája Dél-Dunántúlra korlátozódik, ezért az irodalmi áttekintést is erre korlátoztam, részben magyarországi, illetve közép-európai kitekintéssel. A nemzetközi szakirodalomban megjelenik a terület fürdőéletének története. A XIX. századra vonatkozóan David Clay Large művében¹ részletesen mutatja be Közép-Európa nagyobb fürdővárosait, azok történetét, politikai és gyógyászati szempontból is vizsgálva. Szintén a területre vonatkozóan írt Ute Lotz-Heumann², aki Közép-Európa fürdőinek fejlődését kutatta a XVI-XIX. században. Számos könyv foglalkozik egyes fürdővárosok, pl. Mirjam Zadoff Marienbad történetével.³ A kutatási témám szempontjából fontosabb kérdés, hogy a magyarországi, ezen belül a dél-dunántúli termálfürdőkkel és gyógyfürdőkkel mennyiben foglalkozott a nemzetközi szakirodalom. David Clay Large könyve csak részben érinti a témát, más forrásokat átböngészve azt láthatjuk, hogy néhány külföldön megjelent angol nyelvű cikket magyar szerzők írtak. Ilyen pl. Nyári Tamás cikke⁴. Található angol nyelvű könyv az Osztrák Magyar Monarchia turizmusáról Jill R. Steward tollából⁵, de a Kádár-korszak fürdőkultúráját nem találhatjuk nemzetközi munkákban.

Alapvetően tehát Dél-Dunántúl területét vizsgálom, ami három vármegye (akkor megye) területét jelenti: Baranya, Tolna és Somogy. A téma kutatásában általános gazdaságtörténeti és fürdőtörténeti munkák születtek. *Halász Imre* munkáiban⁶ alaposan és magas színvonalon feldolgozta Zalakaros történetét, így bár Zala nem témája a munkának, több kitekintést teszek a térségre a földrajzi közelség miatt. A munka a zalakarosi fürdő történetének teljes körű feldolgozása, melybe bemutatja a falu és a fürdő fejlődésének a párhuzamait. A döntésektől az építkezés és a marketing kezdetein át a mai is működő turisztikai termékek bemutatásáig.

Általános gazdaságtörténeti témában számos magas színvonalúan feldolgozott gazdaságtörténeti munka van. Ezek közül kiemelkedik *Kaposi Zoltán*: Magyarország

¹ Lange, C. (2015)

² Lotz-Heumann, U. (2022)

³ Zadoff, M. (2007)

⁴ Nyári, T (2020)

⁵ Steward, J. R. (2000)

⁶ Ilyen munka pl. Halász, I. (2020)

gazdaságtörténete 1700-2000⁷ című műve, amely gazdaságtörténeti szempontból alapmű, a XX. század magyar gazdasága nem ismerhető meg a könyv nélkül, és magáról a Kádár-korszakról is mélyre ható értékelést ismerhetünk meg benne. Születtek még más gazdaságtörténeti munkák, melyek érintik a korszak gazdaságtörténetét. Ide sorolható *Gunst Péter*: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989)⁸ című munkája, illetve a Schlett András szerkesztésében megjelent tanulmánykötet.⁹ Nagyrészt érinti a korszakot Berend T. Iván műve¹⁰, amely elsősorban azért érdekes, mert a rendszerváltás előtt íródott, így ő a kortárs szemével mutatja be nekünk az 1945 utáni magyar gazdaságtörténetet, ahogyan Pető Iván és Szakács Sándor könyve is¹¹. Ugyanez mondható el Ránki György művéről¹², melynek segítségével a tervutasításos rendszert közvetlenül megelőző korszakról kaphatunk képet szintén a kortárs szemével. Magáról a második ötéves tervről is íródott könyv,¹³ ami közvetlenül a párthatározat utáni tervekbe enged betekintést. De az 1957-et megelőző korszakról modernebb szemléletű művekből lehet tájékozódni, melyek közül Domonkos Endre tanulmányát¹⁴ érdemes említeni.

A gazdaságtörténeti munkák mellett a magyarországi turizmus és a magyarországi fürdőkultúra története is több oldalról kutatott téma. Számos feldolgozás készült már a régebbi korszakokban is. Benczur Gyula már a második világháború előtt könyvet írt a fürdés történetéről.¹⁵ A XIX. századi fürdőéletet is többen feldolgozták. Kaposi Zoltán¹⁶, Kósa László¹⁷ és Csiffáry Gabriella¹⁸ közülük a legfontosabbak: Kaposi Zoltán és Kósa László műve tudományos szempontból, míg Csiffáry Gabriella inkább ismeretterjesztő jellege miatt érdemel említést. Erre az időszakra esik a balatoni turizmus kezdete is. Erről jelent meg angol nyelven a színvonalas *Journal of Tourism History* folyóiratban Kaposi Zoltán és Gonda Tibor cikke.¹⁹ Fontos még megemlíteni Halász Imre, a tömegturizmus előtti gyógyfürdőkultúráról írt cikkét.²⁰ Nagy segítség volt a dualizmus kor turizmus kutatásához a Compass kiadványok.

⁷ Kaposi, Z. (2010)

⁸ Gunst, P. (2006)

⁹ Schlett, A. szerk. (2008)

¹⁰ Berend, T. I. (1989)

¹¹ Pető, I. & Szakács, S. (1985)

¹² Ránki, Gy. (1963)

¹³ Ozsváld László (1962)

¹⁴ Domonkos, E. (2019)

¹⁵ Benczur, Gy. (1938)

¹⁶ Kaposi, Z. (2015)

¹⁷ Kósa, L. (1999)

¹⁸ Csiffáry, G. (2004)

¹⁹ Kaposi, Z. & Gonda, T. (2025)

²⁰ Halász, I. (2015)

Az első világháborús sokkból való feléledés szempontjából Baranya vármegyére vonatkozóan Kaposi Zoltán,²¹ Somogy vármegyére vonatkozóan Halász Imre²² írt fontos tanulmányt. Mindkét szerző nagyban támaszkodott a korabeli „*Utas könyve*”²³ nevű kiadványokra. A korszak pénzügyi körülményeiről, melyek nagy hatással voltak a fürdőélet és a turizmus alakulására Kaposi Zoltán,²⁴ másik cikke nyújt segítséget.

Magukról a fürdőkről is számos tanulmány vagy egyéb, pl. útikönyv jelent meg. 1962-ben Farkas Sándor szerkesztésében jelent meg könyv²⁵ az akkori gyógyfürdők helyzetéről, két évvel később a Statisztikai Szemle hasábjain jelent meg cikk²⁶ általában az ország fürdőellátottságáról. Még kortárs beszámolónak tekinthetjük Zákonyi Ferenc útikönyvét²⁷ a dunántúli fürdőkről, amely a nyolcvanas évekre vonatkozóan mutatja be az akkor működő fürdőket. Rendszerváltoztatás után is több könyv íródott Ezek közül említésre méltó Bede Béla²⁸, Rudnák Ildikó²⁹, Géher Pál³⁰, Miguel Angel Peralta³¹ és Vida Mária³² könyve.

A turizmus fejlődéséről az 1950-es évektől kezdve, de kimondottan a Kádár-korszakra vonatkozóan szólnak Rehák Géza kutatásai, így a cikke³³ és a doktori értekezése³⁴ rendkívül színvonalas, a témát részletekbe menően kutató. Konkrétan a fürdőfejlesztésekről szól Fejér László és Fluck István 2003-as tanulmánya³⁵. De készített tanulmányt 1966-ban Kovács László és Takács János³⁶, illetve kiemelkedő jelentőségű David Grove 1977-ben íródott könyve a Termál Projekt terveiről és a megvalósításához létrehozott szervezeti együttműködésről³⁷. A gyógyturizmusról több tanulmány is született, melyek jelentős része a rendszerváltás utáni helyzetről szól³⁸.

Több munka született egy-egy fürdő történetéről, vagy olyan településtörténeti művek, melyek foglalkoznak az adott helység fürdőkultúrájával. Dél-dunántúli fürdők közül a

²¹ Kaposi, Z. (2024)

²² Halász, I. (2005)

²³ Kaffka, K. szerk. (1938). Ezt használtam, de több kiadást megért

²⁴ Kaposi, Z. (2012)

²⁵ Farkas, K. szerk. (1962)

²⁶ Dudás, J. (1964)

²⁷ Zákonyi, F. (1983)

²⁸ Bede, B. (2014)

²⁹ Rudnák, I. (2016)

³⁰ Géher, P. & Bender, T. & Ákoshegyi, Gy. (2016)

³¹ Peralta, M. A. (2004)

³² Vida, M. (1992)

³³ Rehák, G. (2009)

³⁴ Rehák, G. (2011)

³⁵ Fejér L. & Fluck, I. (2003)

³⁶ Kovács, L. & Takács, J. (1966)

³⁷ Grove, D. (1977)

³⁸ Ilyen tanulmány pl. Bakucz, M. (2015)

legjelentősebb, a harkányi gyógyfürdő történetét sokan feldolgozták Ezekről a művekről egy külön bibliográfia készült és jelent meg könyv formátumban³⁹. A bibliográfia 2016-ig terjedően összegyűjti a fürdőről szóló műveket, így Harkány kutatásához rendkívül hasznos segédletén tarthatjuk számon. Emellett számos tanulmányt érdemes megemlíteni, pl. a kezdetekről szóló témához kapcsolódóan Tóth Mária a Batthyány-család fürdőkultúrájáról szóló tanulmányát⁴⁰, vagy Szita László 1986-ban megjelent könyvét, mely a korabeli dokumentumnak számít⁴¹. A másik ismert baranyai fürdő, Sikonda⁴² történetéről szintén többen írtak, kéziratban már 1976-ban elkészült Szászi Tibor és Kovács András tanulmánya⁴³, de rendszerváltás előtt megjelent Vratarics Györgyné könyve⁴⁴. 2015-ben adták ki Soós Józsefné és Tímár Istvánné könyvét⁴⁵. 2021-ben a Közép-Európai Közleményekben jelent meg Nyári Tamás tanulmánya⁴⁶. Somogy megye területéről *Dombóvári László – Kuminetz Gyula – Mészáros Ádám: Csokonyavisonta* című monográfia jelentős, melynek a IX. fejezete szól a gyógyfürdőről⁴⁷.

Szükséges szót ejteni magáról a szénhidrogén-kutatásról, és a megtalált termásvíz hasznosításáról. Az erre vonatkozó irodalmak többsége egyidős a vizsgált kérdésekkel. A legelső tanulmányok egyike Schulhof Ödön⁴⁸ tollából került ki már 1957-ben. A hatvanas évek közepén ez ilyen jellegű tanulmányok sokasodtak. Jelentek meg könyvek, mint Sándor Róbert⁴⁹, vagy tanulmányok, mint Papp Szilárd tanulmánya⁵⁰. Jelentős szerző még Bélteky Lajos, aki több tanulmányában foglalkozott a termásvizek feltárásával és hasznosításával⁵¹. Gazdasági újságokban írtak a hasznosítás lehetőségeiről, és fontosságáról. Gaál Károly vezércikke⁵² mindenképpen figyelem felhívó volt. Az 1970-es években több cikk és tanulmány foglalkozott hidrológiai értelemben a kérdéssel, Cziráki József⁵³ és Korim Kálmán⁵⁴ cikkeit kell itt megemlíteni.

³⁹ Gyánti, I. & Kiss, Z. szerk. (2016)

⁴⁰ Tóth, M. (2015)

⁴¹ Szita, L. (1986)

⁴² Szinte indulás után már írtak róla: Vitális, S. (1933)

⁴³ Szászi, T. & Kovács, A. (1976)

⁴⁴ Vratarics, Gy. (1988)

⁴⁵ Soós, J. & Tímár, I. (2015)

⁴⁶ Nyári, T. (2021)

⁴⁷ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014)

⁴⁸ Schulhof, Ö. szerk. (1957)

⁴⁹ Sándor, R. (1965)

⁵⁰ Papp, Sz. (1965)

⁵¹ Bélteky, L. (1965); Bélteky, L. (1972); Bélteky, L. (1977)

⁵² Gaál, K. (1976)

⁵³ Cziráki, J. (1970)

⁵⁴ Korim, K. (1978) és Korim, K. (1976); Erre adott válasz: Lengyel, L. (1976)

Persze a korabeli vitaindító cikkek, mellett a lényeges kérdése, hogy ebből a szempontból milyen feldolgozások születtek, és itt a rendszerváltás előtről Bencze Géza⁵⁵, későbbi időszokról Takács János⁵⁶ cikkeit érdemes megemlíteni. A legfontosabb azonban Katona Klára⁵⁷ konferencia előadása alapján megírt cikke, amelyben határozottan a kőolaj kutatás mentén vizsgálja a termálfürdő-kultúra fejlődését. Ez a cikk rendkívül jó kiindulópontja a későbbi kutatásoknak, melyek az 1960-as évektől kibontakozó fürdőkultúrát vizsgálják, így dolgozatomban mi is alapvető szakirodalomként használtam.

Összességében megállapítható, hogy a téma részei elsősorban hazai szakirodalomban kerültek feldolgozásra. Vannak tanulmányok a fürdőéletéről, annak történetéről. Gazdaságtörténeti munkák segítségével jól fel lehet térképezni a gazdasági környezetet, mert ezek a művek magas színvonalon mutatják be azokat. A turizmus fejlődése is jól kutatott és a Kádár-korszak fürdőéletéről és jelentek meg munkák. Ezek jelentős része településtörténet, vagy egy-egy kisebb szelettel foglalkozó tanulmány, vagy cikk. Ugyanakkor általános Dél-Dunántúllal foglalkozó, átfogó tanulmány nem született. Szintén kevés munka foglalkozott azzal a kérdéssel, miként lehet összekapcsolni az 1960-70-es évek szénhidrogén-kutatásait a termálfürdőkultúra kérdésével, illetve a termálvizek hasznosításának a kérdésével. A tanulmányomban ezt szeretném pótolni, egy Dél-Dunántúl gyógy- és termálfürdő kultúrájáról szóló munka keretében. Ebben kihegyezve az 1960-70-es évekre, amikor zajlottak a próbafúrások, amelyek keretében szénhidrogéneket, elsősorban kőolajat kerestek.

3. Kutatási kérdések, források, módszerek

Kutatási kérdések

Dolgozatomban a következő kérdésekre kerestem a választ:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a szénhidrogénkutatás és a gyógy- és termálturizmus?
- Milyen tervek voltak még a termálvizek felhasználására, és mitől függött, hogy ki dönt a felhasználásról?
- Milyen országos és helyi példák voltak a termálvizek megvalósult komplex felhasználására?

Források és vizsgálati módszerek

A kutatáshoz a szakirodalom feldolgozásán túl elsősorban a levéltári forrásokra alapoztam. Ezek elsősorban párthatározatok és minisztertanácsi jegyzőkönyvek és határozatok voltak, de

⁵⁵ Bencze, G. (1985)

⁵⁶ Takács, J. (2009)

⁵⁷ Katona, K. (2015)

elengedhetetlen volt a megyei tanácsi-és párthatározatok vizsgálata. Ezekből derült ki a döntéshozatali mechanizmus.

A levéltári források közül a legfontosabb a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) és utód pártjának a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) az iratai. Ezt elsősorban azért tartom fontosnak, mert az elsődlegesen vizsgált Kádár-korszak, és az azt megelőző Rákosi-korszak egyaránt a pártállami évek időszaka volt. Ennek egyik legjellegzetesebb vonása, hogy a döntések a párt különböző szervezeteiben történtek, az állami intézményei pedig végrehajtották. Pontosán a döntéshozatal miatt vizsgáltam meg az állampárt megyei pártbizottságainak iratait, illetve a terület egyetlen megyei jogú városának, Pécsnek esetében a pécsi Pártbizottság (PB) iratait. Levéltári források tekintetében nem hagyhattam figyelmen kívül az állami intézményeket sem. Ezért vizsgáltam meg a minisztertanácsi előterjesztéseket és határozatokat, továbbá a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak jegyzőkönyveit.

Megfelelő forráskritikával kezelve az országos és megyei napi- és hetilapok korabeli cikkei is sokat elárulhatnak a fejlesztésekről, beruházásokról. Arról mindenképpen, hogy a vezetés mely híreket tartotta fontosnak, mivel ezek a megyei napilapok lényegében pártlapoknak is minősültek. Az országos újságok közül legfontosabb a Szabad Nép későbbi nevén a Népszabadság volt. Mellette belenézünk olyan a napilapokba is mint a Magyar Nemzet, Esti Hírlap, Népszava, de a Magyar Ifjúság című hetilapba is. Baranya megyében az Új Dunántúl, majd új nevén a Dunántúli Napló, Somogy megyében a Somogyi Néplap, Tolna megyében pedig a Tolna Megyei Népújság cikkeit használtam fel. Más megyékben történő kitekintés esetén használtam az adott megye sajtótermékeit is, erre példa a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Észak-Magyarország és a Veszprém megyei Középdunántúli Napló.

Hasonló forráskritikával kellett kezelni a korábbi újságcikkeket is. Ezek az előzmények bemutatásához voltak szükségesek. Ezek akkoriban annyira nyíltan nem voltak a propaganda eszközei, mint például a Rákosi-korszakban, de szakszerűségük messze elmaradt tudományos folyóiratot szintjétől. Baranya vármegye esetében említendő a Dunántúl című napilap, vagy Somogy vármegye esetében az Uj-Somogy.

A felhasznált források közé tartoznak akár az előzményeket, akár a korszakot figyelembe véve a konferenciák jegyzőkönyvei, konferencia kötet esetében pedig a tanulmányok, mint feldolgozások.

Használtam ezenkívül törvénygyűjteményeket, melyek az interneten is elérhetők, népszámlálási adattárakat, a korszakban íródott útikönyveket, továbbá az interneten is elérhető hévízkútkatasztert, vállalkozások esetében pedig a Compass-t.

Módszertani szempontból az első lépés feldolgozott szakirodalom értékelése, és ezáltal a munka elméleti megalapozása volt. A következő lépés az országos és helyi vonatkozású döntések összegyűjtése és értékelése a megadott levéltári források alapján. Ezt kiegészítette a legfontosabb fürdőhelyek és fürdőhelye a nem rendelkező hévízkutak összeírása a meglevő statisztikák és a hévízkútkataszter alapján. Ezzel párhuzamosan a korabeli sajtó erősen kritikus értékelése zajlott, de használata nélkülözhetetlen volt. Sok esetben ugyanis nem található meg az a hivatalos forrás, amely alapjául szolgált a megírt újságcikknek.

Dolgozatomban először a szakirodalmi áttekintést követően a magyar fürdőélet kialakulását mutattam be. Ezt követően az első világháború miatt törést szenvedett magyar turizmus és fürdőkultúra újjáéledéséről, majd a második világháborús újabb pusztulást követő államosításról és a turizmus hanyatlásáról beszéltem. Ezzel felvázolva a kiindulási helyzetet, egy fejlődési vonalat mutattunk be, melyben a magyar gazdaságpolitika azon átalakulását láthattuk, melyben egy inkább felismerik a turizmusban, azon belül is a gyógy- és termál turizmusban rejlő lehetőségeket. Külön fejezetet szenteltünk a szénhidrogénkutatásoknak, amely akaratan kívül lendületet adott a hévízforráson alapuló fürdőturizmus fejlődésének. Ezt követően mutattam be a legfontosabb dél-dunántúli fürdőket. Mindegyik fürdő esetében beszéltem a településről, az adottságairól, a vízről, annak összetételéről és orvosi lehetőségeiről. Bemutatjuk a fürdők keletkezését, fejlesztésük és fenntartásuk nehézségeit és magukat a fürdőket. Mindezzel párhuzamosan vizsgáltam a komplex hasznosítás lehetőségeit. Az egész kutatás vezérfonala pedig az volt, hogy a kapott információk segítségével meg tudjam válaszolni a dolgozatomban elején feltett kérdéseket.

4. A kutatás eredményei

A magyarországi fürdőkultúra, és azon belül is a gyógyfürdőkultúra természetesen nem a Kádár-korszakban alakult ki. A gyökerei nemcsak a XIX. századra vezethetők vissza, hanem egyenesen Mária Terézia koráig, sőt néhány fürdő esetében még korábbi időszakig. Láthattuk, hogy már a XVIII. század végé és a XIX. század elején folyamatosan írta az ország különböző területein a gyógyfürdők. Felfedezték a termálvizek gyógyító hatásait, és ennek következtében kialakult a balneológia, mint tudomány. 1891-ben létre is hozták a Magyar Szent Korona Országainak Balneológiai Egyesületét, vagyis nem csak tudomást vettek a vizek gyógyító hatásáról, hanem szervezeti keretet is adtak az ezzel foglalkozó tudomány magyarországi működésének.

A forrásokból egyértelműen látszik, hogy a fürdőkultúra a dualizmus korában virágzott, számos helyen olyan fürdők jöttek létre, melyek vetekedtek Közép-Európa leghíresebb

gyógyfürdőivel. Pöstyén és Herkulesfürdő vonzereje elérte a külföldi gyógyfürdők vonzerejét. Ebben a korban nemcsak a gyógyfürdőkultúra virágzott, hanem általában a fürdőélet is megindult. Nemcsak gyógyulni szerettek volna a fürdéssel, hanem megjelent szabadidős tevékenységként is. Megjelentek az adriai nyaralások, ahol a vendégek már a mai értelemben véve is turistának számítottak. Új szabadidős és szórakozási szokások jelentek meg a polgárosodás megjelenésével. Tömegturizmusról a dualizmus idején még nem beszélhetünk, bár helyi fürdők szintjén a társadalom alacsonyabb rétegei is képviseltették magukat. A fürdőélet ekkor kapta meg a szervezeti és törvényes kereteit is, a közegészségügyről szóló törvény a fürdőkre vonatkozó szabályokat is előírta.

A trianoni békeszerződés ezt az ígéretes fejlődést kettétörte. Nemcsak az Adriai-tenger partját csatolták el, de a legtöbb gyógyfürdőt is. Ráadásul a leghíresebb gyógyfürdők, talán Harkányt leszámítva, mind határon kívülre kerültek. Ezt tetézték a gazdasági gondokon túl a turizmus általános hanyatlásának a jelei. A két világháború között teljesen újjá kellett építeni a magyar turizmust. Az 1920-as évek második felében induló fejlődést a világválság megtörte, de az erre adott válaszok az 1930-as években sikeresen újjáélesztették a turizmust. Az adriai tengerpartot többé-kevésbé sikeresen helyettesítették a balatoni üdülőhelyekkel. Ez meghozta a Balaton első virágzását. A déli parton sorra épültek az üdülőtelepek, így Dél-Dunántúl visszavonhatatlanul felkerült Magyarország turista térképére. Szintén fontos, hogy ebben az időszakban fedezték fel a falusi turizmusban rejlő lehetőségeket. Az Országos Magyar Weekend Egyesület, majd az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség (OMVESZ) óriási erőfeszítéseket tett arra, hogy minél magyarországi községet vonjon be a falusi turizmusba. Munkáját időnként a megyei közigazgatási szervek is segítették, de segítette a MÁV is, a „filléres vonatok” rendszerének a bevezetésével. Ugyanez a korszak a tömegturizmus születésének a korszaka, ugyanis ekkor csökkent le a napi munkaidő 8 órára, és ekkor ismerkedgetett meg a társadalom szélesebb rétege is a fizetett szabadság fogalmával. Témánk szempontjából rendkívül fontos, hogy az OMVESZ és a segítő hatóságok és más szervezetek rájöttek arra, hogy mik szükségesek a turizmus fejlesztéséhez. Tudatosan alakították ki a szálláshelyeket, képezték is a szállásadókat. Rájöttek a közlekedés fontosságára, vagyis arra, hogy nem elég a szolgáltatást kínálni, de el is kell jutni oda. A legfontosabb azonban, hogy arra jöttek rá, hogy nincs turizmus fürdőhely nélkül. Éppen ezért minden bevont településen építettek legalább egy medencét. Ezek a tapasztalatok rendkívül fontosak lesznek a Kádár-korszak fürdőkultúrájának kialakításához.

Rámutattam, hogy a turizmus újjáéledéséről párhuzamosan Magyarországon egy viszonylag új tevékenység is felerősödött, aminek látszólag semmi köze nincs a turizmushoz.

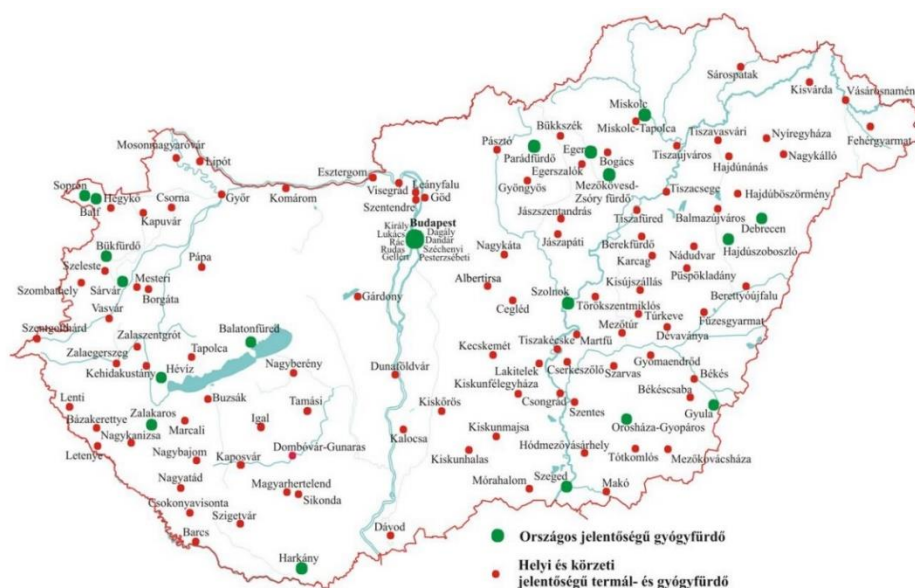
Ez a tevékenység a kőolajkutatás. A szénhidrogének kutatása valójában a dualizmus koráig nyúlik vissza, amely tevékenységet szintén visszavetett a trianoni béke. A közel egy évtizedes inkább sikertelennek mondható próbafúrásokat követően az 1930-as években, jelentős külföldi tőke bevonásával, sikeres kutatások folytak. Különösen azután vált sikeressé, mikor a MAORT vette kezébe a kutatásokat és a kőolajkitermelést. Már ekkor előfordult, hogy kőolaj helyett termálvizet találtak, például Csokonyavisontán, de ekkor még kevésbé lehetett összekötni a kőolaj kutatás és a turizmus kérdését.

A második világháború súlyos pusztításai és az államosítással egybekötött szovjetizálás ismét visszavetette a magyar turizmust. Az államosítással párhuzamosan leépítették a piacgazdaságot és az első hároméves terv végére Magyarország a tervutasításos rendszer szovjet modelljében működött. Az 1950-54-es első ötéves terv kizárólag nehéziparosításra és alapanyag termelésre koncentrált. Bár a kőolaj nem volt elsődleges kérdés, tovább folytak a próbafúrások, és 1950-ben felfedezték az olajmezőt Nagylengyel térségében. Mivel azonban az alapanyag termelés fontos szempont volt, ezért erőltetett ütemben, rendkívül szakszerűtlenül, óriási mennyiségű olajat termel ki. Ennek hatására az olajkutak elvizesítettek, és visszaesett a termelés. Ezért ült össze az MSZMP Politikai Bizottsága 1957-ben, ahol megvitatták az olajipar helyzetét és döntöttek a szénhidrogén kutatás fokozásáról. Ezek a kutatások döntően az 1960-as és az 1970-es években zajlottak, de számottevő kőolajat nem találtak, viszont tömegesen fedezték fel Magyarország termálvizeit. Magyarország alatt ugyanis rendkívül gazdag termálkincs rejtőzik, köszönhetően annak a miocén-kori kéregmozgások következtében a litoszféra 24-27 kilométer vastagságúra vékonyodott, ezzel 8-10 kilométerről vékonyabbá vált a Földön mérhető átlagnál.

Bemutattam, hogy az 1950-es évek második felétől megváltozott a vezetés hozzáállása a turizmus kérdéséhez. Rájöttek arra, hogy a turizmusból bevétel is származhat, külföldi turizmus esetén pedig devizabevétel is. Ennek hatására újra felállították az Országos Idegenforgalmi Tanácsot, és országos szinten kezdtek foglalkozni a turizmus kérdésével. 1960-ban jelentés készült az idegenforgalom helyzetéről, és megfogalmazták a további célokat.

A források segítségével kimutattam, hogy párhuzamosan a turizmus fejlesztését elősegítő határozatok meghozatalával, és a fejlesztésére vonatkozó tervek elkészítésével, egy több helyütt szembesültek azzal, hogy a felfedezett termálvizeket valamilyen módon hasznosítani kellene. A hasznosításra vonatkozóan készítették el a vízgazdálkodási keretterveket, melyekben szemmel láthatóan felismerték a termálvizek komplex hasznosításának lehetőségét. Ennek ellenére azt figyelhetjük meg, hogy az esetek túlnyomó többségében a termálvizekből fürdőket tápláltak. Ezen a ponton kapcsolódik össze a két,

látszólag egymástól független tevékenység, a kőolajkutatás és a turizmus. A két világháború közti tapasztalatokból kiindulva, elmondhatjuk, hogy turizmus nincs, de legalábbis nagyon nehezen él meg fürdő nélkül. Azokon a helyeken, ahol termálforrást találtak, adta magát a lehetőség, hogy ezen a bázison fürdőt létesítsenek. Egy fürdő létesítése azonban több tényező, de főleg sok pénz kérdése. Fontos tényező például a település megközelíthetősége, és a meglévő infrastruktúrája. Van vagy nincs elegendő szálláshely, milyen vásárlási lehetőségek vannak, milyen más látnivalók vonzzák oda a turistákat. Termálvizek esetében nem elhanyagolható tényező a víz gyógyító ereje sem. A legtöbb víz valamilyen reumatikus, gyulladásos vagy nőgyógyászati probléma kezelésére alkalmas, ivókúra esetén pedig emésztőrendszeri betegségek ellen jó.

1. térkép Gyógyfürdők ma⁵⁸

Bemutattam, hogy azokon a területeken, ahol meglévő infrastruktúra volt, mint például Harkány esetében, ott központilag készítettek tervek, sok esetben nemzetközi közreműködéssel. Erre példa a Termál Projekt. A Termál Projekt összeszedte az ország működő és potenciális fürdőhelyeit, majd lépésről lépésre szűkítette azon helyek körét, melyeket érdemes fejleszteni. A szűkítés addig tartott, míg Dél-Dunántúlon például egészen Harkányig lesűkítették. Azt is megfigyelhetjük, hogy nemcsak országos, de megyei szinten is csak azokkal a fürdőkkel foglalkoztak, amelyek kész infrastruktúrával rendelkeztek. Amikor tehát felismerték a gyógyfürdő-kultúrában rejlő pénzszerzési lehetőségeket, valójában csak néhány kiemelt gyógyfürdőre gondoltak. Ezekbe a döntésekbe nyilván a tőkehiány is szerepet játszott.

⁵⁸ Stratégia (2007): 13.

A kutatott forrásokból az is kiderül, hogy ez a tényező teret engedett a helyi kezdeményezéseknek is. Valójában persze arról volt szó, hogy kisebb lélekszámú településeken, melyek zöménél az infrastruktúra is hiányos volt, olyan mértékű beruházásra lett volna szükség, amelyre nem volt meg a keret, és nem is ítélték gazdaságosnak a fejlesztését. Ennek ellenére nem akadályozták meg, ha mégis épült fürdő ezeken a helyeken. Ezek a fürdők azonban helyi pénzből, társadalmi munkában, vagyis az ott élők összefogásának köszönhetően születtek meg. Ezek a fürdők megépültek, de az üzemeltetésük is költségekkel járt, ugyanis az alacsony színvonal miatt alacsonyak voltak a jegyárak is, ami veszteségessé tette ezeket a létesítményeket.

Miután végig elemeztem az ötéves terveket, kimutattam, hogy az országos vezetés egyre inkább összekötötte a termálfürdők kérdését a turizmussal. Az újabb ötéves tervek egyre részletesebben és egy szakszerűbben gondolkodtak a turizmus, és azon belül a gyógyturizmus fejlesztéséről. Ez a gondolkodás volt az, ami lehetővé tette az előbb elmondottakat, vagyis bármelyik község, ha voltál ereje, létrehozhatja a maga fürdőjét, hátha bevételt hoz, hátha az országba csalogatja a pénzt hozó nyugati turistákat. Ez utóbbiak idejövételét devizaért áruzó boltok felállításával is elősegítették.

Azt is kimutattam, hogy a termálforrások hasznosításának nem csak a fürdők táplálása az egyetlen módja. Ennek ellenére, túlnyomó többségben voltak azok a források, amelyeket kizárólag a fürdők táplálására használtak. A geotermikus energia ilyen módon csak elég egyoldalúan került felhasználásra. Voltak ugyanakkor kivételek. Láthattuk, hogy az országban Szentesen volt elsősorban jellemző a komplex felhasználás. Dél-Dunántúlon csak néhány esetben mutatható ugyanez ki. Legékeesebb példa Szigetvár, ahol termálvíz egy részével lakóházakat, fűtőházakat fűtöttek, és a másik részével nem töltik fel a medencéket. A másik példa a Somogy megyei Tarany község, szomszédos kertészet létesítményeit fűtötték a termálvízzel, és az elhasznált termálvizet engedték a medencébe. Ez a módszer egy rendkívül gazdaságos felhasználása a termálvíz kincsnek. A feltörő vizek ugyanis nagyon sok esetben túl forrók ahhoz, hogy fürdeni lehessen bennük. Ezért ezeket a vizeket a legtöbb helyen vagy a levegőn hűtik, vagy hideg vízzel keverik. A Taranyban alkalmazott megoldás annyival jobb, hogy a víz tulajdonságait kétszer is ki tudták használni. Az említett két helyen kívül a mezőgazdasági céllal Szulokon, a dohány ültetvényeken alkalmazták a termálvizet, illetve Táska közösségben, ahol szintén üvegházakat fűtöttek vele. Ez utóbbi ugyanakkor különleges, ugyanis Táska hévízét kizárólag fűtésre használhatták, nem fürödtek benne. Láthattuk, hogy volt rá terv, de nem valósult meg. A fürdésen kívül részben kihasználták a geotermikus energia lehetőségeit Babócsán, ahol gépeket mostak a vízzel. Volt még egy más jellegű hasznosítása a

termálvíznek, amikor az elhasznált és lehűlt vizet egy tározóba eresztették, ahol csónakázótavat alakítottak ki. Ez történt Harkányban, Sikondán, Sellyén, Tamásiban és Gunarason.

Település	Vendégéjszakák száma	Beruházás történt	2025-ös állapot
Működő fürdők 1990-ben			
Harkány	447335	igen	működő
Sikonda	n.a.	igen	működő
Szigetvár	32023	igen	működő
Siklós	19475	igen	működő
Sellye	0	igen	működő
Magyarhertelend	256	igen	működő
Nagyatád	19796	igen	működő
Igal	43663	igen	működő
Csokonyavisonta	13243	igen	működő
Kaposvár	91861	igen	működő
Buzsák-Csisztapuszta	0	igen	működő
Barcs	20520	igen	működő
Babócsa	0	igen	bezárt
Nagybajom	0	nem	bezárt
Szulok	0	nem	bezárt
Tarany	0	nem	bezárt
Dunaföldvár	7910	igen	működő
Tamási	20532	igen	működő
Dombóvár-Gunaras	61038	igen	működő
Pettend	0	nem	bezárt
Kivadár	n.a.	nem	bezárt
Kálmánca	0	nem	bezárt

1. táblázat A vizsgált fürdők a rendszerváltás után⁵⁹

Dél-Dunántúl fürdőig előtt a rendszerváltás idején több nehézség, mint lehetőség állt rendelkezésre. A fürdők felújítása és fejlesztése az 1980-as évek második felétől kezdve lényegében leállt. A kiépülő piacgazdaság azt a lehetőséget nyitotta meg a fürdők számára, hogy

⁵⁹ A vendégéjszakák számára vonatkozó adat forrása: TEIR

magánkézbe kerülve, jelentősebb befektetésekre révén vonzóbbá válhatnak mind a belföldi mind a külföldi turisták száma. Mivel a turizmus lehetőségeit már évtizedekkel korábban felismerték, ezért a legtöbb fürdő gazdára talált, és befektetések után, felújított állapotban üzemelt tovább, többségük üzemel ma is. Arra sajnos kevés adatunk van, hogy 1990-ben mekkora volt pontosan a fürdők látogatottsága. Harkány esetében van egy 2013000-s számunk, amit a fürdő vezetője nyilatkozott. Azonban ez a szám jelentősen kevesebb, mint a korábbi évek látogatottsága, és ez a probléma az összes többi fürdőre is igaz volt. Tanulságos megnézni azonban, hogy azon települések, melyek területén a fürdő fekszik, milyen mértékben voltak képesek fogadni a hosszabb távon ott tartózkodó látogatókat. A gyógy- és termál turizmus esetén ugyanis kiemelkedően fontos szempont a szálláslehetőség. A fürdő- vagy az ivókúra, főként az előbbi, hosszabb ott tartózkodást igényel.

Miután megnéztem, hogy mely településeken volt olyan vendég, aki az éjszakát is ott töltötte, akkor azt fedeztem fel, hogy azok a fürdők éltek túl a rendszerváltást, melyek szálláslehetőséggel is rendelkeztek. Ez alól nagyon kevés kivétel van, mint a fenti táblázatban bemutattam, Sellye és Csisztapuszta. Azokon a településeken, ahol nem volt vendégéjszaka 1990-ben, vagy már a rendszerváltás idejére, vagy az azt követő években megszűnt a fürdő: ⁶⁰

+Az eredmények alapján megválaszolhatjuk a kutatói kérdéseket:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a szénhidrogénkutatás és a gyógy- és termálturizmus?
A két terület látszólag nincs kapcsolatban. Ez azonban csak akkor tűnik így, ha nem ismerjük Magyarország geológiai viszonyait. A vékonyabb litoszféra és a kőzetek összetétele azt eredményezi, hogy az ország területe bővelkedik termálvíz kincsekben. Mivel az 1950-es évek elején, vagyis az első öt éves terv idején szakszerűtlenül és nagy mennyiségben bányászták ki a kőolajat a nagylengyeli kőolajmezőről, a kutak elvizesedtek. Ezért 1957-ben elhatározták a szénhidrogén- és azon belül a kőolajkutatások fokozását, de a kutatások ki olaj helyett hévizet hoztak a felszínre. A termálkutak megnövekedett száma lehetővé tette a gyógy- és termálfürdők létesítését.
- Milyen tervek voltak még a termálvizek felhasználására, és mitől függött, hogy ki dönt a felhasználásról?
A termálvíz felhasználásának nem egyetlen módja a fürdők medencéinek feltöltése. Annál is inkább, mert a vizek rendkívül változatos hőfokkal, és rendkívül változatos összetételben kerültek a felszínre. Ezekkel dolgozatokban számos példát mutattunk, a

⁶⁰ Új Dunántúli Napló 1991. február 6.

20-30 fok körüli víztől egészen Táská község közel 80 fokos vizéig, az olyan víztől, mely inkább csak meleg, bezárólag az ásványi anyagokban rendkívül gazdag vízig. 1965-ben megszületett az első országos vízügyi keretterv, melyekben már megjelentek a termálvíz hasznosításának más jellegű módozatait is. A legegyszerűbb mód a melegvízellátás, hiszen ebben az esetben nem kell felfűteni a vizet. Ennél már összetettebb kérdés a lakóházak, vagy a fóliasátrak fűtése. Ez utóbbi esetében szóba került a mezőgazdasági hasznosítás is. A kerettervekből ugyanakkor az is kiderül, hogy a vizeket továbbra is elsősorban fürdés céljára kívánták felhasználni. Tekintve, hogy a tervutasításos rendszer koráról beszélünk, kiemelt fontosságú volt a központi szervek döntése. A legkeményebb módon a már többször emlegetett első ötéves terv időszakában volt érezhető a rendkívül erős központi irányítás. A későbbi időszakban ez sokat enyhült, de jelen volt egészen a Kádár-korszak végéig. Ugyanakkor folyamatos volt a pénzügyi források szűkössége. Így amikor egy fürdőfejlesztésről döntöttek, az minden esetben valamilyen kiemelt fürdőt érintett. A többi fürdőre lényegében hiányzott a pénzügyi keret. Mivel ugyanakkor felismerték a fürdőturizmusban rejlő bevételi lehetőségeket, ezért teret engedtek megyei szintű, sőt községi szintű döntéshozatalnak is. Ez a magyarázata annak, hogy több esetben – ez a kisebb fürdőket érintette – a községi tanácsok vagy termelőszövetkezetek döntöttek a fürdő sorsáról.

- Milyen országos példák voltak a termálvizek megvalósult komplex felhasználására?
Annak ellenére, hogy a tervek elsősorban turisztikai és gyógyászati célra kívánták felhasználni a hévizeket, találunk példát arra, hogy más jellegű felhasználás is történt az országban. Ugyan kevés helyen, de felismerték a komplex hasznosításban rejlő lehetőségeket, és pl. Szentesen megvalósították a kaszkád jellegű hasznosítást. A meleg vizet először a kórház, vagy mezőgazdasági létesítmények fűtésére használták fel, majd lehűlt állapotban engedték másodlagosan a medencékbe. Ezzel több lépcsőben, komplex módon használták ki és használják ki a mai napig a geotermikus energiában rejlő lehetőségeket. Sajnos azonban azt kell megállapítani, komplex hasznosítás csak néhány helyen, sziget-szerűen valósult meg. Ennek a legfőbb oka technikai és természetesen pénzügyi. Nem állt rendelkezésre az a technológia, hogy a termálvizet hosszabb távon el tudják szállítani, de probléma volt az elhasznált víz leengedése is. Olyan esetekben, amikor a víz összetétele megengedte, csónakázó tavakat létesítettek az elfolyt vízből. Dél-Dunántúli esetében is jellemző az az országos tendencia, hogy a komplex hasznosítás csak szigeteken jelent meg. A magas hőfokú, sokszor 60 fok feletti termálvíz nem alkalmas arra, hogy a kinyerés után azonnal fürdőjenek benne,

ezért a használata előtt le kell hűteni. Ezt a legtöbb esetben úgy oldották meg, hogy a forró vízzel feltöltötték a medencét, majd vártak míg kihűl. Néhány esetben hideg vízzel keverték. Más célú hasznosításra nagyon ritkán került sor, ezek többsége ráadásul nem kaszkád típus volt. A többirányú hasznosításra a legjobb példa Szigetvár esete. A vizek egy részével lakótelepet vagy melegházakat fűtöttek, felhasználták a vizet melegvíz ellátásra, másik részével a medencéket töltötték fel. A korábbi fejezetekben és az összegzésben is megemlítettük még Tarany községet, ahol kétlépcsős hasznosítás történt. Táská esetében pedig, amint említettük, csak fűtési célú felhasználás történt és fürdési nem.

5. További kutatási lehetőségek

A gyógy- és termál turizmus további kutatásokat is rejt magában. A leginkább kézenfekvő folytatás annak a vizsgálata, hogy a Kádár-korszakban létesített fürdők hogyan élték túl a gazdasági rendszer változtatás megrázkódtatásait, és miként tudtak beilleszkedni a piacgazdasági rendszerbe. Kutatás témája lehet továbbá a termálvizek komplex hasznosításának további vizsgálata, hiszen a legutóbbi időkben egy több szó esik a megújuló energiaforrásokról. A termikus energia felhasználása éppen ezért nagy potenciált rejt az energiagazdálkodás területén.

6. A tézisfüzetben hivatkozott irodalom és források

Szakirodalmi munkák

- Bakucz, M. (2015). A gyógy- és termáلتurizmus térségi vizsgálata Magyarországon. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 121-126. 6 p. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=122&layout=s Letöltve: 2025.04.02.
- Bede, B. (2014). Gyógyfürdők és gyógyszállók Magyarországon. Budapest: Corvina Kiadó Kft., 320 p.
- Bélteky, L. (1965). A hazai hévizek és a hévízfeltárás fejlődése. In: Kassai, F. & Vitális, S. (szerk.) Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter I. Budapest: VITUKI, pp. 9-17. 9 p.
- Bélteky, L. (1972). A meddő szénhidrogénkutató fúrások víztermelésre való hasznosítása. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológia tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsai és Vízügyi Vállalatok Egyesülete, pp. 14-17. 4 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1972/?pg=23&layout=s Letöltve: 2025.03.27.
- Bélteky, L. (1977). A hévíztermelés és hasznosítás jelenlegi helyzetet. In: Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter III. 1970-1976. Budapest: VITUKI, pp. 73-86. 14 p.
- Bencze, G. (1985). A dunántúli szénhidrogénkutatások első évtizede (1916-1926). In: Degré, A. & Halász, I. (szerk.) Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, pp. 155-168. 14 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_21_kozgyujt/?pg=156&layout=s Letöltve: 2025.04.01.
- Benczur, Gy. (1938). A fürdés története Budapest: Kis Akadémia Kiadó, 49 p.
- Berend, T. I. (1989). A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945-1975. Budapest: Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 236 p.
- Czirák, J. (1970). A Dunántúl ásvány- és gyógyvizei. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsai és Vízügyi Vállalatok Egyesülete, pp. 82-83. 2 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1970/?pg=103&layout=s
Letöltve: 2025.03.29.

Csiffáry, G. (2004). Régi magyar fürdővilág. Budapest: Helikon Kiadó Kft, 139 p.

Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014). Csokonyavisonta. Csokonyavisonta: Csokonyavisonta Község Önkormányzata, 289 p.

Domonkos, E. (2019). Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1945-1953 között. Budapest: Aposztróf Kiadó, 268 p.

Dudás, J. (1964). A fürdőellátottság és a közfürdők helyzete Magyarországon. Statisztikai Szemle 42 (6) pp. 592-611. 20 p. Elérhető online:

https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1964/1964_06/1964_06_0592_0611.pdf Letöltve: 2024.12.03.

Farkas, K. szerk. (1962). Magyarország gyógyfürdői, gyógyhelyei és üdülőhelyei. Budapest: Medicina, 350 p.

Fejér L. & Fluck, I. (2003). Fürdőfejlesztés és tervgazdálkodás. Törekvések és eredmények az 1920-as évektől az 1990-es évekig. In: (Kiss, V. & Nagy, Z. szerk.) Magyar Fürdőalmanach. Budapest: Magyar Fürdőszövetség, pp. 79-84. 6 p. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/22600/22630/22630.pdf> Letöltve: 2025.04.04.

Gaál, K. (1976). Termálvizeinkre gyógyidegenforgalmat! Figyelő 20 (48). 1.; 6.

Géher, P. & Bender, T. & Ákoshegyi, Gy. (2016). Magyarország gyógyfürdői és gyógyvizes termálfürdői. Budapest: Magyar Balneológiai Egyesület, 187 p.

Grove, D. (1977). Magyarország páratlan természeti kincse. Budapest: Regionális Fejlesztési Tervezési Project Iroda, 170 p.

Gunst, P. (2006). Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 179, [1] p.

Gyánti, I. & Kiss, Z. szerk. (2016). A harkányi gyógyvíz és fürdőkultúra bibliográfiája, 1825-2015. Szerk. Gyánti István, Kiss Zoltán. Pécs: Csorba Győző Könyvtár, 292 p.

Halász, I. (2015). Gyógyfürdők és gyógyulni vágyók a Dunántúlon a tömegturizmus kialakulása előtt. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 95–110. 16 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=96&layout=s Letöltve: 2020.04.18.

Halász, I. (2005). Somogy turizmusáról „Az utas könyve” turisztikai kínálata alapján. In: Bősze, S. (szerk.) Somogy megye múltjából. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, pp. 217-227, 11 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMM_Mult_36_2005/?pg=218&layout=s Letöltve: 2025.04.19.

Halász, I. (2020). „Titkunk a vizünk”. Zalakaros fürdőjének fél évszázada. Zalakaros: Zalakarosi Közösségi Ház és Könyvtár, 240 p.

Kaffka, K. szerk. (1938). Az utas könyve. Magyar utazási kézikönyv és útmutató. Budapest: Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség. 658 p.

Kaposi, Z. (2024). Baranya vármegye turisztikai kínálata az 1930-as években. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 9 (4) pp. 35-59. 25 p. Elérhető online:

https://www.turisztikaitanulmanyok.hu/wp-content/uploads/2024/12/TVT_9evf_4szam.pdf
Letöltve: 2025.04.18.

Kaposi, Z. (2015). Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 69–80. 12 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=70&layout=s Letöltve: 2020.03.04.

Kaposi, Z. (2010). Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Budapest ; Pécs : Dialóg Campus, 431 p.

Kaposi, Z. (2012): Növekedés és válság. Bankok és pénzügyek a 20. század első felében. A Történelemtanárok Egylete által szervezett, 2012. október 6-án elhangzott „Bankok a történelemben” című konferencián elmondott előadás írásos változata. 13 p. Elérhető online: www.tte.hu/media/pdf/novekedes_es_valzag.pdf Letöltve: 2020.04.17.

Kaposi, Z. & Gonda, T. (2025). The beginnings of tourism development on Lake Balaton: the role of the Count Hunyady family in the development of Balaton tourism. *Journal of Tourism History* 17 (1) pp. 71.89. 19 p.

Katona, K. (2015). Termálfürdők, mint a szénhidrogén-kutatás „melléktermékei. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 111-120. 10 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=112&layout=s Letöltve:2023.02.11.

Korim, K. (1978). A hazai hévíz-előfordulások hidrogeológiai alapjai. In: Martos, F. (főszerk.) Geonómia és Bányászat. A Magyar Tudományos Akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának Közleményei 11 (3-4) pp. 255-275. 21 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/FOLDBANYASZ_11/?pg=262&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Korim, K. (1976). A hévízkutatás és hasznosítás helyzete és lehetőségei Somogy megyében. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság és a Forrás Tanácsi & Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 33-37. 5 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1976/?pg=34&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Kósa, L. (1999). Fürdőélet a Monarchiában. Budapest: Holnap Kiadó, 270 p.

Kovács, L. & Takács, J. (1966). Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945-1965. Budapest: Panoráma, 311 p.

Lange, .C. (2015). The Grand Spas of Central Europe: A History of Intrigue, Politics, Art, and Healing. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 476 p.

Lengyel, L. (1976). Hozzászólás dr. Korim Kálmán „A hévízkutatás és hasznosítás helyzete és lehetőségei Somogy megyében" című előadásához. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsi és Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 37-39. 3 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1976/?pg=38&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Lotz-Heumann, U. (2022). Spas from the 16th to the 19th Century. Mainz, Leibniz-Institut für Europäische Geschichte, ebook

- Nyári, T. (2021). A sikondai gyógyfürdő az államosítás előtt és után. Közép-Európai Közlemények 14 (1) pp. 63-79. 17 p. Elérhető online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/43819/42795> Letöltve: 2024.12.12.
- Nyári, T (2020). For Medical or Industrial Purposes? Issues of the Utilization of Thermal Waters in Southern Transdanubia in the Age of Socialism Geograficke Informacie 2 pp. 397-409. 13 p.
- Ozsvald László (1962). Népgazdaságunk második ötéves terve. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 129 p.
- Papp, Sz. (1965). Hévízeink csoportosítása vegyi jelleg, agresszivitás és sókiválás szempontjából. In: Kassai, F. & Vitális, S. (szerk.) Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter I. Budapest: VITUKI, pp. 23-56. 34 p.
- Peralta, M. A. (2004). Magyarország gyógyító vizei. Budapest: Carita, 288 p.
- Pető, I. & Szakács, S.(1985). A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945-1985. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 764 p.
- Ránki, Gy. (1963). Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947-1949). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 427 p.
- Rehák, G.(2009). Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején. Aetas 24 (2) pp. 104-117. 14 p. Elérhető online: https://epa.oszk.hu/00800/00861/00045/pdf/aetas_2009-2_104-117.pdf Letöltve: 2025.02.21.
- Rehák, G. (2011). Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére. PhD értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem, kézirat
- Rudnák, I. (2016). Fürdőzés: fürdők, gyógyfürdők, kultúra. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 94 p.
- Sándor, R. (1965). Éltető, tisztító, gyógyító víz. Budapest: Medicina 46 p.
- Schlett, A. szerk. (2008). Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben. Budapest: Tarsoly Kiadó, 175 p.
- Schulhof, Ö. szerk. (1957). Magyarország ásvány és gyógyvizei. Budapest: Akadémiai Kiadó 963 p.
- Soós, J. & Tímár, I. (2015). Sikonda-fürdő története (1927-2014). Komló: [Szerzők] 79 p .

- Steward, J. R. (2000). The Spa Towns of the Austro-Hungarian Empire and the Growth of Tourist Culture: 1860-1914. In: *New Directions in Urban History: Aspects of European Art, Health, Tourism and Leisure since the Enlightenment*. Eds Peter Borsay, Gunther Herschfelder and Ruth-E Mohrmann. Münster, Waxmann Verlag. pp. 87-126. 40 p.
- Stratégia (2007). Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia. Budapest: Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkársága, 172 p. Elérhető online: <https://2010-2014.kormany.hu/download/b/8e/20000/Egeszsegturizmusstrategia.pdf> Letöltve: 2025.05.03.
- Szászi, T. & Kovács, A. (1976). Sikonda. Kézirat. Komló: Komló Városi Tanács V . B. Művelődésügyi Osztálya, 71 p.
- Szita, L.(1973). Harkány fürdőtörténet, 1823-1986. Harkány: Baranya Megyei Fürdő Vállalat, 120 [4] p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Varostortenet_0010/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.10.
- Takács, J. (2009). A termálvíz hasznosítás környezetvédelmi igénye. A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat 77 pp. 169-180. 12 p. Elérhető online: https://matarka.hu/koz/ISSN_1417-5398/77k_2009/ISSN_1417-5398_77k_2009_169-180.pdf Letöltve: 2025.04.02.
- Tóth, M. (2015). Adalékok a Batthyány család kora újkori fürdőkultúrájához In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) *A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig* című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 33–47. 15 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=34&layout=s Letöltve: 2025.04.04.
- Vida, M. (1992). Spas in Hungary in ancient times and today. Budapest: Semmelweis Kiadó, 36 [2] p.
- Vitális, S. (1933). Sikondafürdő és környékének hidrogeológiai viszonyai. Hidrológiai közlöny 13 pp. 21-54. 34 p,
- Vratarics, Gy. (1988). Sikonda-fürdő története 1928-1978. Sikonda: Sikonda Kft. 81 p.
- Zadoff, M. (2013). *Next Year in Marienbad: The Lost Worlds of Jewish Spa Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 320 p.
- Zákonyi, F. (1983). *A Dunántúl gyógyfürdői és fürdői*. Budapest: Panoráma, 311 p.

Felhasznált sajtóanyagok

Dunántúli Napló. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/DunantuliNaplo/>
Letöltve: 2022.02.11. [1990. április 1-től lesz Új Dunántúli Napló]

Egyéb forrás és használt weboldal

TEIR. Elérhető online: <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/> Letöltve: 2025.05.03.

7. Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

Nyári, T (2020). For Medical or Industrial Purposes? Issues of the Utilization of Thermal Waters in Southern Transdanubia in the Age of Socialism *Geograficke Informacie* 2 pp. 397-409. 13 p.

Nyári, T (2021). Additions to the History of Hungarian Tourism. The Sikonda Spa in the Middle of the 20th Century. In: Kaposi, Zoltán; Rab, Virág (szerk.) *Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations*. Pécs, Magyarország : Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs (2021) 171 p. pp. 123-131. , 9 p.

Nyári, T (2021). Tervek a vidéki turizmus fellendítésére. A baranya megyei termálturizmus fejlesztése (1960-90). In: Gonda, Tibor (szerk.) *Vidéki örökségi értékek*. Orfű, Magyarország : Orfűi Turisztikai Egyesület (2021) 191 p. pp. 120-128. , 9 p.

Nyári, T (2021). A Baranya Megyei Tanács és a termálfürdők ügye (1960-90). In: Gonda, Tibor (szerk.) *A vidéki örökségi értékek szerepe az identitás erősítésében, a turizmus- és vidékfejlesztésben*. Orfű, Magyarország : Orfűi Turisztikai Egyesület (2021) 251 p. pp. 109-118. , 10 p.

Nyári, T (2021). Planovi za jačanje seoskog turizma. Razvoj termanlog turizma u županiji Baranya (1960-90). In: Gonda, Tibor (szerk.) *Vrijednosti ruralne baštine*. Orfű, Magyarország : Orfűi Turisztikai Egyesület (2021) 167 p. pp. 104-112. , 9 p.

Nyári, T (2021). A sikondai gyógyfürdő az államosítás előtt és után. *Közép-Európai Közlemények* XIV. évf. 2021/1. № 52. pp. 63-79., 17 p.

Nyári, T (2022). The Issue of the Utilization of Thermal Resources in Somogy County (1960-1990). In: Zoltán, Kaposi; Virág, Rab (szerk.) *Different Approaches to Economic and Social Changes : New Research Issues, Sources and Results*. Pécs, Magyarország : Working Group of

Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs (2022) 229 p. pp. 158-167. , 10 p.

Nyári, T (2022). Somogy megyei termálforrások hasznosításának kérdése (1960-90). Közép-Európai Közlemények XV. évf. 2022/1. № 54. pp. 33-46., 14 p.

Nyári, T. (2023). The Impact of the Thermal Project on the Thermal Spa Culture of Southern Transdanubia, in Explorations into the Social and Economic History of Hungary from the 18th to 21st Century. Edited by Zoltán Kaposi, Virág Rab. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia III. Pécs, 2023. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. 204-217 14 p.

Nyári, T (2023). A turizmus fejlesztése a párt- és kormányhatározatok tükrében (1955-1989) = The development of tourism according to decrees of government and party (1955-1989). In: Csóka, László; Csapó, János (szerk.) A turizmus korszakváltása – Okos desztinációk és okos magatartás válságok idején = A new era in tourism - Smart destinations and smart behaviour in times of crises : absztraktkötet = book of abstracts. Pécs, Magyarország : Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (2023) 140 p. pp. 46-47. , 1 p.

8. A disszertáció témaköréből tartott konferencia előadások

Nyári, T. (2019). *Szénhidrogénkutatástól a Termál Projektig. Fürdőkultúra a Dél-Dunántúlon az 1957-es párthatározat után.* XII. Köztes-Európa konferencia. Szeged, 2019. december 6.

Nyári, T. (2020). *A sikondai gyógyfürdő államosítása.* A több nemzetiségű államoktól napjaink geopolitikájáig konferencia. Szeged, 2020. március 6.

Nyári, T. (2020). *For medical or industrial purposes? Issues of the utilization of thermal waters in Southern Transdanubia in the age of socialism.* Geographical aspects of Central Europe. Nyitra, 2020. október 14. Online

Nyári, T. (2020). *Adalékok a magyar turizmus történetéhez. A sikondai gyógyfürdő a 20. század közepén.* Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon. MTA PAB. Pécs. 2020. november 26. Online

Nyári, T. (2021). *Koncepciók, tervek a Baranya megyei termálturizmus fejlesztésére (1960-90).* Nemzetközi Vidéki Örökség Konferencia. Orfű, 2021. május 28.

Nyári, T. (2021). *A termálforrások hasznosítása a Somogy Megyei Tanács és az MSZMP terveinek tükrében (1960-90).* Újragondolt negyedszázad. Szeged, 2021. október 8.

- Nyári, T. (2021). *A Somogy megyei termálforrások hasznosításának kérdése (1960-1990). Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon*. MTA PAB. Pécs, 2021. október 15. Online
- Nyári, T. (2022). *A Termál Projekt hatása a Baranya megyei gyógyfürdő kultúrára*. II. Nemzetközi Vidéki Örökség Konferencia. Orfű, 2022. május 27.
- Nyári, T. (2022). *A Termál Projekt hatása Dél-Dunántúl gyógyfürdő kultúrájára*. Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon konferencia. MTA-PAB. Pécs, 2022. november 18. Online
- Nyári, T. (2023). *A turizmus fejlesztése a párt- és kormányhatározatok tükrében (1955-1989)*. V. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia. Pécs 2023. április 28.
- Nyári, T. (2024). *Termálfürdők állami segítség nélkül*. XVI. VIKEK konferencia: A több nemzetiségű államoktól napjaink geopolitikájáig. Szeged (Pécs), 2024. május 9.
- Nyári, T. (2024). *Kis fürdők sorsa, túlélésük lehetősége Baranya megyében (1960-90)*. IV. Vidéki Örökség Konferencia. Jó helyek vidéken. Orfű, 2024. május 24.